

Лукашевич Сергій

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»,
м. Харків, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8386-6237>,
e-mail: s.lukashevych@khai.edu

Андрєєва Олена

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри права гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»,
м. Харків, Україна
e-mail: o.andrieieva@khai.edu

DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2023.2-3.07>

ОБ'ЄКТИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ У НЕЛІНІЙНОМУ ВИМІРІ

Анотація. Піддано науковому аналізу проблему опанування на теоретичному та прикладному рівнях сутності об'єкта запобігання злочинності. Констатовано, що для кримінології важливими є питання, пов'язані з науково-теоретичним опануванням об'єкта запобіжного впливу, його виокремлення серед інших деструктивних об'єктів соціальної дійсності, визначенням сутності об'єкта запобігання злочинності. Теорія і практика запобігання злочинності свідчить про те, що від правильності визначення об'єкту запобіжного впливу та його вибору залежить ефективність запобіжної діяльності. Така діяльність здійснюється різними суб'єктами з метою нейтралізації криміногенних факторів та руйнування детермінаційних комплексів злочинності та окремих видів злочинів. Розглянуто генезу поглядів науковців на об'єкт запобіжної діяльності. Сформульовано висновок, що глибоке та всебічне пізнання природи криміногенних об'єктів, їх наукове, історичне та ґносеологічне дослідження слугуватиме базою для осмислення небезпечності цього соціального феномену та пошуку відповідних ефективних методів, засобів та заходів впливу на нього.

Ключові слова: кримінологія, запобігання злочинності, об'єкт запобігання, суб'єкти запобігання, віктимологія.

Вступ.

Злочинність – одна з найбільш суспільно небезпечних форм посягань на права і свободи людини та нормальне функціонування соціуму. Тож питання запобігання злочинності є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави.

Набуває також актуальності науковий пошук в царині вдосконалення існуючих та розроблення нових заходів запобігання злочинності на всіх рівнях – починаючи від загально соціального та спеціально-кримінологічного рівнів і закінчуючи віктимологічною профілактикою. Одним з таких актуальних напрямків такого наукового пошуку для кримінології є проблема опанування на теоретичному та прикладному рівнях визначення сутності об'єкта запобігання злочинності.

Наразі можна констатувати, що для сучасної кримінології вкрай важливими є питання, пов'язані з науково-теоретичним опануванням об'єкта запобіжного впливу, його виокремлення серед

інших деструктивних об'єктів соціальної дійсності, визначенням сутності об'єкта запобігання злочинності, адже ступінь пізнання даної проблеми і її реальна значущість знаходять своє відображення в практиці запобігання злочинності.

Враховуючи зміни, що відбуваються в сучасних умовах в усіх сферах суспільного буття, подальшим розвитком науково-теоретичних здобутків сучасної кримінології, запитів практики запобігання злочинності, метою даної статті є аналіз сучасних наукових підходів до визначення сутності об'єкта запобігання злочинності.

Проблема дослідження об'єкта запобігання злочинності стала предметом наукових пошуків для багатьох учених у сучасній Україні. Значний внесок у розв'язання цієї проблеми зробили українські вчені О.М. Бандурка, А.М. Бабенко, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, І.М. Даньшин, С.Ф. Денисов, О.М. Джу́жа, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, О.Г. Кальман, О.М. Костенко,

А.М. Кротюк, О.Г. Кулик, О.М. Литвак,
О.М. Литвинов, В.О. Туляков та інші.

Пострадянська кримінологія спирається на соціологічну парадигму, що визначає об'єктами злочинів суспільні відносини, а об'єктами запобігання злочинам – різного роду деструктивний вплив на такі відносини, а також недоліки у їх функціонуванні, тобто це все те, на що повинна впливати система запобігання злочинності, щоб не допустити розвитку злочинних проявів.

Виклад основного матеріалу.

Поняття об'єкта запобігання злочинності з'явилося у кримінології порівняно недавно, адже за радянських часів спеціальних досліджень із цієї проблематики не проводилось. Навіть у фундаментальних роботах проблема визначення об'єкту запобігання злочинності фактично не розглядалась, хоча очевидно, що вона була і залишається ключовою з точки зору ідеології, політики, стратегії і тактики відповідної діяльності.

Внаслідок невирішеності цієї проблеми в кримінології мають місце суперечливі судження з приводу сутності, змісту та об'єму поняття «об'єкт запобігання злочинності». Спостерігається ситуація, коли різні автори одне й те саме явище називають або об'єктом, або предметом, а окремі – розглядають об'єкт і предмет як тотожність, або як категорії, що мають непринципові термінологічні відмінності. На цій основі склалась ситуація, коли, наприклад, протиріччя у суспільних відносинах називають предметом, а наслідки цих протиріч – криміногенні фактори – об'єктом протидії злочинності. Слід приєднатись до точки зору, згідно з якою ця ситуація потребує чіткого визначення [1, с.81].

Гносеологія поняття запобіжної діяльності досить широка, охоплює її закономірності та принципи, форми і методи, типологію одержання знань про розглядуване явище в його різноманітті. Гносеологію можна розглядати і як історичне поняття – досліджуваний феномен існує в межах тенденцій і закономірностей реального історичного процесу та законів історії, як науки. Криміногенні об'єкти мають різну гносеологічну природу та різні історичні витоки, вони об'єктивно існують в суспільстві, обумовлюються як правовими його недоскональностями (скажімо, некомпетентним регулюванням суспільних відносин в різних сферах), так і психогенним характером, тобто аномальними явищами індивідуальної та суспільної свідомості, що впливають на суспільне буття. Тому глибоке і всебічне вивчення і пізнання витоків, природи, поняття криміногенних об'єктів, виявлення їх сутнісних ознак сприятиме розумінню негативного їх впливу на суспільство, а також успішному пошуку оптимальних засобів та заходів протидії їм.

Теорія і практика запобігання злочинності свідчить про те, що від правильності визначення об'єкту запобіжного впливу та його вибору залежить ефективність запобіжної діяльності. Така діяльність здійснюється різними суб'єктами з метою нейтралізації криміногенних факторів та руйнування детермінаційних комплексів злочинності та окремих видів злочинів.

Питання, що стосуються запобігання злочинності, розглядалися багатьма вітчизняними і зарубіжними кримінологами і вченими інших галузей знань XIX-XXI ст. У їх працях були закладені основи теорії запобігання злочинності (Ю. Антонян, О. Бандурка, В. Бурлаков, М. Гернет, В. Голіна, Д. Дриль, Е. Дюркгейм, А.Закалюк, А. Зелінський, І.Карпець, О. Кістяківський, В. Кудрявцев, Н. Кузнецова, О. Литвинов, О. Сахаров, О. Туляков та ін.).

Разом із тим, окремих робіт, присвячених всебічному дослідженню і визначенню об'єкта запобігання злочинності, досі не було, отже дотепер фактично відсутнє цілісне вчення про об'єкт запобіжного впливу. Але, як випливає з нагальних потреб розвитку кримінології та як свідчить практика запобіжної діяльності, воно є вкрай актуальним. Проблеми пізнання навколишньої дійсності, одним із феноменів якої є об'єкт запобігання злочинності, його тенденції та закономірності в природній та історичній реальності, співвідношення історичних та гносеологічних фактів шляхом системного аналізу всіх складових цього процесу і побудова на цій основі нового, комплексного, концептуального бачення об'єкту запобігання злочинному впливу та вироблення заходів протидії – ось в чому полягають завдання наукового пошуку сучасної кримінології в сфері пізнання об'єкту запобігання злочинності.

У процесі виникнення та розвитку будь – якої підсистеми протидії злочинності між її елементами встановлюється наступна залежність: властивості об'єктів кримінологічного впливу – властивості засобів і форм його здійснення – властивості суб'єктів реалізації впливу. Сутність залежності, що аналізується, полягає в тому, що якісна своєрідність певного криміногенного процесу, а також структури суспільства, де він проявляється, з необхідністю вимагає проведення специфічних заходів, які можуть бути реалізовані певними суб'єктами.

Велике значення для вказаної діяльності має правильний вибір об'єкта кримінологічного впливу. У спеціальній літературі спостерігаються певні розбіжності поглядів щодо цього питання [1, с.80]. Ці розбіжності існували в історичній дійсності і змінювались зі зміною суспільних реалій.

Так ще в 1982 році В.М. Бурлаков вказував, що при визначенні об'єкта запобігання злочинності насамперед варто виходити зі специфіки причин і умов існування досліджуваного явища. Цей об'єкт складається з п'яти частин. Перша частина полягає в сукупності вчинених злочинів. Друга частина об'єкта – це злочинна діяльність. Її відмінність від першої частини об'єкта полягає в тому, що в структурі злочинної діяльності можуть бути і незлочинні елементи, тому що, прагнучи легалізувати свою діяльність, злочинці намагаються менше використовувати кримінальні методи роботи. Третя частина об'єкта характеризується кримінальними відносинами, що виникають у суспільній, державній і правоохоронній сферах. Четверта частина об'єкта – це коли злочинність розглядається як найбільш суспільно небезпечна форма девіантної поведінки.

П'ята частина об'єкта складається з латентної частини злочинності, що неозброєним оком розглянути неможливо, а її наявність носить в основному гіпотетичний характер [2, с.103].

Розглядаючи генезу поглядів науковців на об'єкт запобіжної діяльності можна дійти до висновку, що радянська та пострадянська кримінологія спиралися переважно на соціологічну парадигму, вважаючи тільки суспільні відносини об'єктами злочинів, то й об'єктами запобігання частіше за все вченими визначались різного роду недоліки у функціонуванні суспільних відносин [3, с.86].

В 90 х роках ХХ століття В.В. Голіна, досліджуючи визначення об'єкту запобігання злочинності, вказував, що об'єкт запобіжного впливу – це криміногенні чинники, на які спрямовано діяльність відповідних суб'єктів [4, с. 12–14].

Пізніше, продовжуючи дослідження з даної тематики, вчений значно розширив визначення об'єкта запобігання злочинності, вказавши, що це окремі негативні явища і процеси реальної дійсності матеріального і духовного характеру (або їх сукупність), різні за генезою, сферою, формами та інтенсивністю проявів, які взаємодіючи з властивостями особистості, призводять до виникнення на загальному та індивідуальному рівнях протиправної, у тому числі кримінальної, мотивації, наміру, прийняття рішення на вчинення злочинів та їх реалізацію [5, с. 151].

Незмінною залишилась думка вчених щодо соціальної обумовленості факторів, що впливають на стан і динаміку злочинності. Так, В.М. Бурлаков вказував що до об'єктів попередження злочинності відносяться процеси і явища різноманітного порядку. До їх числа слід віднести, перш за все, економічні, соціальні, політичні, психологічні і інші фактори, які обумовлюють стан і динаміку злочинності. Ступінь зв'язку із злочинністю перерахованих вище факторів може бути різною. Пізнання за допомогою кримінологічного аналізу визначає масштаби профілактичної діяльності і її ефективність. По – друге, до числа об'єктів слід віднести діяльність людей, яка повинна відповідати нормам права і соціальної взаємодії. По – третє, до об'єктів профілактичної діяльності можна віднести особу злочинця, під якою слід розуміти соціальний процес формування її криміногенно значущих властивостей і якостей [6, с.179].

Західні кримінологи гуманістичної орієнтації вже на початку ХХІ ст. вважали об'єктами запобігання, насамперед, людські вади та соціальні хвороби, як успадковані, так і набуті у процесі життєдіяльності, хоча не заперечують також криміногенного впливу об'єктивних умов буття. Відповідно до цього як об'єкти запобігання злочинам розглядаються сімейне виховання дітей, субкультура малих соціальних груп, девіантна поведінка неформальних молодіжних об'єднань, неналежна ефективність правоохоронної системи, явища соціальної анемії, а також агресивність та егоїзм людей, психопатологія та акцентуація особистості, шкідливі звички тощо [7, с. 32–46].

На нашу думку, така точка зору дещо однобоко висвітлює розглядуваний феномен, зачіпаючи в

основному психогенні суб'єктивні вади і аномалії, не пов'язуючи їх з соціальними реаліями суспільства.

Загалом, майже в усіх працях з проблем запобігання злочинам серед явищ соціального життя, що можуть виступати його об'єктами, називаються: 1) уражені вадами суспільні відносини, які порушують їх регулятивну функцію, деформують соціальне призначення; 2) криміногенні дефекти суспільної групової та індивідуальної правосвідомості; 3) «фонові» антигромадські явища, тісно пов'язані з окремими видами злочинів (пияцтво, алкоголізм, наркоманія, проституція, бродяжництво, аморальність, віктимізація, насильство, бідність тощо); 4) сукупність узагальнених конкретних негативних явищ, процесів, недоліків на індивідуальному рівні, які детермінували вчинення конкретних злочинів, групи чи виду злочинів; 5) контингенти чи групи осіб, окремі особи, які виявляють ознаки протиправної поведінки; 6) окремі негативні властивості особистості (аномалії, акцентуації, розлади тощо). Цей стислий огляд далеко не вичерпує висловлених у кримінологічній літературі думок про детермінанти злочинності як у цілому, так і окремих видів злочинів [8, с.48–49].

Так, значний внесок в пізнання феномену запобігання злочинності в цілому та його об'єкту, зокрема, в сучасний період внесли О.М. Бандурка та О.М. Литвинов. Вони розширили перелік складових об'єкту, говорячи про так званий віктимологічний аспект даного явища.

На думку О.М. Литвинова, запобігання злочинам як вид соціальної практики і соціальна цінність відображає суспільні відносини з приводу і у зв'язку з протидією злочинності, тому саме вони (відносини), а не їх недоліки, є її об'єктом. Особливим об'єктом запобігання є потенційні жертви злочинних посягань. Тут йдеться про так званий віктимологічний аспект запобігання злочинності [9, с. 108].

Віктимологічна профілактика поширюється на все населення країни, але насамперед – на чисельні групи підвищеного ризику, які характеризуються значною маргіналізацією або належать до неформальних об'єднань антисоціального спрямування [10, с. 274].

Висновки.

Таким чином, пізнавальна наукова діяльність вчених-кримінологів наразі перебуває в стані, що можна охарактеризувати як подальший науковий пошук в царині визначення сутності, змісту та об'єму поняття «об'єкт запобігання злочинності».

Отже, глибоке та всебічне пізнання природи криміногенних об'єктів, їх наукове, історичне та гносеологічне дослідження слугуватиме базою для осмислення небезпечності цього соціального феномену та пошуку відповідних ефективних методів, засобів та заходів впливу на нього. Держава повинна здійснювати запобігання злочинності шляхом впливу саме на певні криміногенні об'єкти, що за своєю сутністю і складатимуть об'єкт запобігання на різних рівнях запобіжної діяльності – загально соціальному, спеціально кримінологічному, індивідуальному, а

також при здійсненні заходів віктимологічної профілактики.

Література

1. Литвинов О.М. Соціально – правовий механізм протидії злочинності в Україні : монографія. – Х. – Вид-во ХНУВС. 2008. 446 с.
2. Бурлаков В.Н. Индивидуальная профилактика правонарушений: проблемы и суждения // Вестник Ленинградского университета. Серия: Экономика. Философия. Право. – 1982. – № 23. – С. 103-108.
3. Долгова А. И. Организация предупреждения преступности с учетом детерминации / А. И. Долгова // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып. 47. – 1988. – С. 85-87.
4. Голіна В. В. Попередження злочинності : лекція / В. В. Голіна. – Харків : Укр. юрид. акад., 1994. – 40 с.
5. Голіна В.В. Кримінологічна профілактика злочинності: поняття, специфіка, структура, об'єкт запобіжного впливу // Харків:Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015, Вип. 130. – С.145-154
6. Криминология: Учебник. Под ред. д. ю. н. В. Н. Бурлакова, д. ю. н. Н. М. Кропачева. – СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, Питер, 2002. – 432 с. – (Серия «Учебники для вузов»). 422 с.
7. Быргэу М. М. Опыт системного исследования профилактики преступлений. Современное состояние проблемы / М. М. Быргэу, А. Н. Литвинов. – М. : Юркнига, 2004. – 160 с.
8. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. / Голіна В.В. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. – 120 с.
9. Литвинов О.М. Функціональний аналіз запобігання злочинам // Право і безпека. 2014. № 2 (53). С. 106-110
10. Бандурка О.М. Стратегія і тактика протидії злочинності: монографія / О.М. Бандурка, О.М. Литвинов. – Х.: НікаНова, 2012. – 318с.